

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Divinity Faculty of Recep Tayyip Erdogan University

ISSN: 2147-0049 e-ISSN: 2147-2823

RTEUIFD, December 2017, 6 (12): (329-334)

Yayın Değerlendirmesi / Book Review

Arslan Balta*

Çakmak, Mustafa. *Batı ve İslâm Düşüncesinde Dinsel Kapsayıcılık*.
İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.

Cakmak, Mustafa. *Religious Inclusiveness in Western and Islamic Thought*.
Istanbul: Iz Publishing, 2014.

18. yüzyıl aydınlanma düşüncesiyle, mutlak hakikate yönelik idraklerde değişim meydana gelmiştir. Hakikat anlayışı mutlaklıktan çıkarılarak dinamik, diyalojik ve tarihi olarak algılanmaya başlanmıştır. Felsefe kurgusu ontolojik temelden epistemolojik temele doğru kaymıştır.

Bu sürecin yönetilmesi adına, siyasi ve sosyal alanda olduğu gibi, bazı kavramlar dini alanda da kullanılmaya başlanmıştır. Tek doğru bir din vardır ve kurtuluş da ona mensup olmaktadır şeklinde tanımlanabilecek olan dışlayıcılık anlayışının reel durumu yönetmede yetersiz kalması sonucu, mensup olduğumuz dinin dışında, diğer dinler de hakikati temsil edebilir. Hakikatin sadece bizim inandığımız din tarafından temsil edildiği ile ilgili apriori bir bilgiye sahip değiliz anlayışı çerçevesinde dini çoğulculuk ortaya atılmıştır. Bu iki paradigmanın zayıf tarafları kapsayıcılık fikrinin tartışılmasına zemin hazırlamıştır.

* Dr. Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü. PhD. Student, Recep Tayyip Erdogan University, Institute of Social Sciences, Department of Philosophy and Religious Studies. Rize / Turkey (arslan.balta@hotmail.com)
orcid.org/0000-0002-2337-633X

Çağdaş Batı ve İslam Düşüncesinde Dinsel Kapsayıcılık kitabı üç bölümden oluşur. İlk bölümde, dışlayıcılık, çoğulculuk ve kapsayıcılık anlayışlarının arka planı felsefi ve kutsal metinler çerçevesinde ortaya koyuluyor. İkinci bölümde Çağdaş Batı Düşüncesinde Dinsel kapsayıcılık, üçüncü bölümde Çağdaş İslam Düşüncesinde Dinsel Kapsayıcılık felsefi ve kutsal metinler çerçevesinde inceleniyor.

Kitabın Yazarı Mustafa Çakmak, hemen kitabın önsözünde, kapsayıcılığın, dışlayıcılık ile çoğulculuğun orta bir noktasına konumlanabileceğini yazar. Alan Race'in 1983 yılında, ilk defa dışlayıcılık, çoğulculuk ve kapsayıcılık tasnifini yaptığını belirtir. Kapsayıcılığın, Race tarafından, alaycı bir tavırla "diyalektik evet/hayır yaklaşımı olarak eleştirildiğini söyler. Yazar, Kapsayıcı paradigmanın, Hıristiyan ve İslam düşüncesindeki yansımalarının, kitabının esasını oluşturduğunu belirtir.

Kitabın yazarı, giriş bölümünde, Kapsayıcılık konusunda düşüncelerini ortaya koyan düşünürlerin John Farquhar, philippe Glorieux, John Robinson, Paul Tillich, John Cobb olduğunu söyler. Bu düşünürlerin kapsayıcılıkla ilgili görüşlerinin II.Vatikan konsili kadar etkili olmadığını ifade eder. II.Vatikan konsili Hıristiyan dünya açısından ve kapsayıcılık açısından bir dönüm noktası olarak değerlendirilir. "Kilise dışında kurtuluş yoktur" anlayışı, kapsayıcılık anlayışı çerçevesinde, temel mantığından vazgeçildiğinin işareti olarak görülür.

Çağdaş Batı düşüncesinde dinsel kapsayıcılık denildiğinde Karl Rahner'in ilk akla gelen isim olduğunu söyleyen yazar, Clark H. Pinnock ve Gavin D'Costa'yı da batı düşüncesindeki dinsel kapsayıcılık denildiğinde akla gelen isimler olarak belirtir. Çakmak, Kapsayıcılık; en genel anlamda, bir dinsel geleneğin hakikatleri içermesi ve kurtuluşun kaynağı olması açısından biricikliği kabul edilmesine rağmen, diğer dinsel geleneklerin mensuplarından bazılarının ortaya koyduğu övülmeye layık davranışları nedeniyle kendi dinsel geleneklerinin içinde kalarak da kurtuluşa kavuşabileceği ihtimaline vurgu yapan bir anlayıştır diyor (s.18).

Yazar, İslam geleneği ve Çağdaş İslam düşüncesinde dışlayıcılık, çoğulculuk ve kapsayıcılık kavramları kullanılarak bir bilgi üretilmediğini, fakat bu kavramların içerdiği anlamların işlendiği fikirlerin olduğunu söyler.

Birinci bölümünde, öncelikle dinsel dışlayıcılık ele alınıyor. Tüm dinlerde dışlayıcı yaklaşımların olduğu belirtiliyor. Hıristiyanlık ve İslam dinlerinde dışlayıcılığı besleyen ontolojik, epistemolojik, tarihi temeller üzerinde duruluyor.

Öncelikle İncil ve Kur'an'dan ayetler sunuluyor. Hristiyanlıkta dışlayıcı unsurların daha çok kilise babalarının etkin olduğu dönemde öne çıktığı vurgulanıyor. Hristiyanlıkta dışlayıcılığın "kilise dışında kurtuluş yoktur" şeklinde formüle edildiği belirtiliyor.

Yazar, Hristiyan dışlayıcılığının felsefi ve epistemolojik temelleri üzerinde duruyor. Dışlayıcılığı savunan klasik ve çağdaş bilim adamları, kilise babalarından söz ediyor. Floransa konsilinde alınan kararların dışlayıcılık unsurlar taşıdığını belirtiyor. Haçlı seferlerinin dışlayıcılığın bir sonucu olarak görüldüğünü söylüyor.

Çakmak, Amerika'nın keşfi ve Vasco da Gama'nın ümit burnunu geçip Hindistan'a ulaşmasından sonra, Hristiyan dünyanın, kendi dışında kendi dinlerinden haberdar olmayan başka toplulukların da olduğunu ve bunların kurtuluşlarının nasıllığı ile ilgili düşünmeye başladıklarını ifade ediyor. Bu anlamda II. Vatikan Konsili önemli görülür. Yazar, Hristiyan dışlayıcılığının sonu olarak görülebilecek olan konsilin, Frankfurt deklarasyonunu ortaya koyanlar tarafından eleştirildiğini söyler.

Yazar, İslam dininde, dışlayıcı yaklaşımı destekleyen ayet ve hadislerden söz eder. Âl-i İmran 169, 85, Bakara 75 ayetlerinin dışlayıcı bir yaklaşım içerdiğini belirtir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde; III-338 hadisın yine dışlayıcı bir içeriğe sahip olduğu ifade eder.

Dışlayıcı olarak görülen yukarıdaki ayetlerin aksine, dışlayıcılığı yanlışlayabileceğine delil olarak, Bakara 62., Maide 69. ayetlerini gösterir. Dışlayıcılık paradigması incelenirken, konu ontolojik, inanma kavramı ve kutsal metinlerden ziyade, daha çok epistemolojik temelleri, herkesi kurtarma endişesi ve Hümanist kaygılar üzerinden incelendiği intibayı uyandırmaktadır. Sanki dışlayıcılığın daha baştan yanlışlığına hükmedilmiş gibi görünmektedir.

Kişi kendi dışındaki inanç ve geleneklerle ilgili ortaya bir hüküm koymaksızın, bir değer atfetmeksizin, kendi inancının en doğru olduğunu söyleyebilmelidir. Bunun için ortaya koyduğu epistemolojik, ahlaki, ontolojik gerekçeleri sadece kendisini ikna etmiş, başkalarını ikna etmemiş olabilir. Bu, onun, inancı konusunda doğruluk iddiasında bulunmasına engel olmamalıdır. Bu pekala rasyonel bir tutum olarak değerlendirilebilir.

Dışlayıcılık eleştirilirken, başka dinler konusundaki kanaatler, sadece o dinin mensuplarının ahlak sahibi olmalarına indirgeme düzeyinden olmamalıdır. Dinin

ritüellerden, ibadetlerden, inançlar ve duygulardan oluşan komplike bir olgu olduğu unutulmamalıdır. Yazar, dışlayıcılık paradigması konusunda ilk başlarda verdiği olumsuz diyebileceğimiz tavrı; bir dine iman etmiş kişinin, doğal olarak, inandığını en doğru olarak kabul ettiği için inandığını ve bunun sonucu olarak dışlayıcılığın doğal bir eğilim olarak görülebileceğini söyleyerek nesnel bir tavır takınmıştır denilebilir. (S.54)

Eserin birinci bölümünün sonunda, dışlayıcılığa bir tepki olarak önerilen çoğulculuk üzerinde durulur. Çoğulculuğun temel eleştirileri John Hick üzerinden ortaya konur. Yazar, John Hick'in, çoğulculuğu, din merkezli bir anlayıştan, tanrı merkezli bir anlayışa geçmek olarak gördüğünü ve bunu teolojide kopernik devrimi olarak ifade ettiğini söyler.

Çakmak, öncelikle hem Hıristiyanlığın kutsal metinlerinde hem de İslam'ın temel kutsal metinlerinde çoğulcu yaklaşım olarak değerlendirilecek verilerin olduğunu yazar. İbn. Arabi, Mevlana gibi mutasavvıfların bazı eser ve söylemlerinde, çoğulculuğa onay verecek yaklaşımlarının olduğuna inanıldığını söyler. Yazar'ın, İbn. Arabi ve Mevlana'nın sözlerinden, bu günkü anlamda bir çoğulculuk kastedilmeyebilir şeklinde bir itiraz ortaya koymaması, kendisinin de benzer düşündüğü şeklinde yorumlanabilir. İbn. Arabi'nin ve Mevlana'nın kendi şartları, bağlamı ve ait oldukları tasavvuf geleneği içerisindeki bir söylemini, modern zamanların çoğulculuk anlayışı ile örtüştürmek ne kadar doğru bir değerlendirme olur? Sorusu sorulmalıdır.

Yazar, John Hick'in, kendimiz seçmediğimiz bir dinsel geleneğin diğerlerinden üstün olduğunu a priori olarak nasıl iddia edebiliriz? sorusu ve Wilfred Cantwell Smith'in, insanlık, ortak tek bir dinsel tarihe ve imana sahiptir. Dolayısıyla insanlığın dinsel tarihinin teolojisi olarak adlandırılacak tüm dinsel geleneklerin izlerinin bulunacağı tek bir dünya teolojisi mutlaka oluşturulmalıdır temennisini kitabına alarak bir bakıma çoğulculuğun özetini yapar.

Çakmak, çoğulculuğun, dinin ahlaka ve bireysel tecrübeye indirgenmesi, hakikatin bilinemezliği, iman etmenin doğasının göz ardı edilmesi, temel dini kabullerin içinin boşaltılması ve böylece dinlere karşı bir güvensizliğe sebep olduğu, nihilist bir anlayışı tahrik ettiği için eleştirildiğini söyler.

Birinci bölüm boyunca yazar, dışlayıcılık ve çoğulculukla ilgili söylenenleri tekrar etmektedir. Yazar yaklaşımlarında, dışlayıcı ve çoğulcu paradigma ile ilgili temellendirmelerin doğruluğu ön kabulü ile hareket ettiği intibai vermektedir

denilebilir. Özellikle İslam dini açısından temellendirmelerin yapıldığı ayet ve hadislere, İbn. Arabi ve Mevlana'nın sözlerine özgün yorumlar geliştirilememiştir denilebilir.

Eserin ikinci bölümünde dışlayıcı paradigma ile buna karşı gelen çoğulculuk arasın bir formül olarak değerlendirilebilecek kapsayıcılık ele alınır. Öncelikle kapsayıcılığın izleri sürülür. Yeni Ahit'in içerisinde kapsayıcılık anlayışını görebileceğimiz sözlerden bahsedilir. Yazar, kapsayıcılık izlerinin 12. Yüz yıla kadar gideceğini belirtir. II. Vatikan konsili, 18. Yüz yılda Aristo'nun zıtlık prensibi anlayışındaki değişiklikler, mutlak hakikat algısının değişmesi, tarihselcilik, izafilik, niyetten bağımsız bir mutlaklığın olmayacağı anlamında niyetsellik, hakikat hakkında her bir ifade tasvir etmeye çalıştığı hakikatin ancak kısmi bir bölümünü ortaya koyabilir şeklinde Wittgensteinci anlayış, hakikat ve bilginin yorumdan bağımsız olmadığı, tüm hakikat ve bilginin, yorumlanmış hakikat, yorumlanmış bilgi olduğu şeklinde Gadamerci yaklaşımların, dışlayıcı olan Hıristiyan paradigmayı kapsayıcı bir paradigmaya çevirdiğini söyler.

Kapsayıcı paradigma eserde, kurtuluşun merkezi olarak bir dini kabul etmesine rağmen, diğer başka bazı dinlerin de kurtuluş için meşru yollar olabileceği ihtimalini yadsımayan bir yaklaşım biçimi olarak tanımlanır. Ya da bu tanım tercih edilir. Bu tanım üzerinden Yazar, yaptığı alıntıyla; Hıristiyan dünyanın, Hıristiyanlığın dışındaki din mensuplarını, "isimsiz Hıristiyan" (Rahner) ve "mesihi kurtuluşa hazırlanan inananlar" (Pinnock) olarak gördüğünü söyler. Bu yaklaşımdan dolayı kapsayıcılığın, başta John Hick olmak üzere, bazı düşünürler tarafından bir nevi dışlayıcılık olarak değerlendirildiğini ifade eder. Daha öncede söylendiği gibi yazar sadece mevcut söylenenleri tekrar etmiş, kendi görüşlerini belirtmekten çekinmiştir denilebilir. Mesela, Kapsayıcılık, dışlayıcılık ve çoğulculuğu yumuşatmak için üretilen bir kavram mıdır? Aslında yapılan sadece, konjüktürel manevralar mıdır? Bir bakıma Hıristiyanlığın diğer din mensuplarına lütfu gibi mi düşünülmüştür? Kapsayıcılığın anlaşılmasında bu nevi soruların sorulması önemli görülebilir.

Kitabın üçüncü ve son bölümünde yazar, İslam'da kapsayıcılık yaklaşımının olup olmadığı ile ilgili bir soruşturmaya giriyor. Yazar, İslam tasavvuf alanında ve itikadi alanda eser vermiş bazı alimlerin sözlerini kapsayıcılık alanında değerlendiriyor. İbn. Arabi, Mevlana, Yunus Emre gibi mutasavvıflar gönül ve irfan düzeyinde çoğulcu, akıl ve ilim düzeyinde kapsayıcı olarak değerlendiriliyor.

Öncelikle Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerden yola çıkılarak, ehl-i kitapla ilgili ayetler anlaşılmaya çalışılıyor. Farklı alimlerin görüşleri inceleniyor. Yazar, Kur'an'da ehli-kitapla ilgili ayetlerin bir kısmının, bizim alimlerimiz tarafından, onlarında kurtuluşa ulaşabileceği şeklinde yorumlandığını söyler. Onlara göre kurtuluşa ermenin ölçüsü, Allah'a iman, ahiret gününe iman ve iyi işler yapmak olarak ifade edilir. Yazara göre kitapta örnek görüşleri sunulan âlimler, kapsayıcılık yaklaşımını benimsemektedir. İslam dininin esas olduğuna vurgu yapılmakla birlikte yukarıda ifade edilen, Allaha iman, ahiret gününe iman ve iyi işler yapmanın da kurtuluşa ulaştıracağı görüşü ağırlık kazanır. Genel olarak, ilahi kitapların kaynağının bir olmasından yola çıkarak, bir kapsayıcılık temellendirmesi yapıldığı görülür.

Kur'an'daki bazı ayetleri ve bazı mutasavvıfların sözlerini, zorlama bir yorumla, bugünkü anlamda kapsayıcılık olarak değerlendirmek ve kapsayıcılığa dayanak olarak göstermek kolaycı bir yaklaşım olarak görülebilir. İslam'ın, kendi dışındaki din mensuplarına, iman etme noktasından, ibadetlere kadar, zorlama değil, özgür irade ile karar verme imkanı tanıdığı görülmektedir. Bunu bir lütuf değil, hak olarak değerlendirmektedir denilebilir. İslam'ın bu tutumunu niçin kapsayıcılık şeklinde kavramsallaştıralım ve bunda ısrar edelim?

Yazar, günümüzde din felsefesi alanında tartışılan bu kavramları eserinde, bu konularda, felsefi ve düşünsel planda söylenenleri ortaya koyarak değerlendirmektedir. Eserinin temelini teşkil eden kapsayıcılıkla ilgili özgün bir bakış geliştirme yerine; özellikle Kur'an'daki bazı ayetleri, İbn. Arabi, Mevlana, Yunus Emre gibi düşünürlerin söylemlerini, bizdeki çağdaş bazı düşünürler ve Batı düşünürlerinin anladığı gibi anlama konusunda ısrarcı olunmuştur denilebilir.

Çakmak, Mustafa. "Çağdaş Batı ve İslâm Düşüncesinde Dinsel Kapsayıcılık".

Değerlendiren: Arslan Balta. *RTEÜİFD* 12 (2017): 329-334.

